

TÜRKİYE'NİN MODERNLEŞME SÜRECİNDE ATATÜRK VE TÜRK ORDUSU

*Yrd. Doç. Dr. D. Ali ARSLAN**

1. Giriş

Ordu, Türk toplumunun en köklü, en güçlü ve en önemli kurumlarından bir tanesidir. Bu durumla yakından ilişkili olarak askeri elitler de, Türk iktidar yapısı içindeki en dominant elit gruplarından bir tanesini oluşturur. Ordu ve askeri elitler Cumhuriyet Türkiye'sinde, vatan savunmasında olduğu kadar, ülkenin modernleşmesinde ve kalkınmasında da hayati derecede önemli roller üstlene gelmişlerdir. Bu durumun doğal sonucu olarak ordu ile halk arasında çok köklü ve sağlam temele dayanan bir ilişki kurulmuş, ordu ve askeri elitler halkın gözünde oldukça saygın bir yer edinmiştir. Türk ordusu, Türk halkı tarafından daima toplumun en onurlu, en güvenilir ve görevini en iyi yapan kurumu olarak nitelendirilmiştir. Bu değerlendirme günümüzde de geçerliliğini korumaktadır¹.

Bilindiği gibi, Türk toplumunun çağı yakalama arayışları içerisinde ilk modernleşme çabaları askeri alanda başlamıştır². Bu nedenledir ki ordu, Türk modernleşme sürecinin merkezi kurumu olarak tarihe geçmiştir. Başlangıçta orduyu modernleştirmek, eğitim, teknoloji ve yapı bakımından Avrupa orduları benzeri bir ordu yaratmak olarak algılanmıştır. Bu anlayış doğrultusundaki çabaların doğal sonucu olarak da, batı normları ve değerleri Türk toplumuna ilk kez ordu üzerinden girmiştir. Aslında Osmanlı yönetici sınıfının bu modernleşme çabalarından asıl maksadı, kendi varlıklarını ve güçlülerini sağlamlaştırıp sürekli kılmaktır³. Ne var ki bu çabalar beklenenin tam tersi bir sonuç doğurmuş; bir yandan Osmanlı yönetici elitinin sonunu

* Sosyolog ve siyaset bilimci. İngiltere'de "University of Surrey" de, Sosyal bilimler metodolojisi alanında yüksek lisans (MSc.) ve yine aynı üniversitede, siyaset sosyolojisi alanında doktora (PhD) yaptı. Halen, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Eğitim Fakültesi'nde dekan yardımcısı ve öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

¹ Kasım Cindemir, Hürriyet Gazetesi, 5 Temmuz 1999; US News and World Reports, Temmuz 1999; Janowitz, 1971.

² Arslan, 1993: 49-51.

³ Şen 1996: 187.

getirirken, öte yandan da Kemalist Türk Devrimlerinin zeminini hazırlamıştır.

Günümüze bakıldığında ise Türk askeri elitlerinin, ülke savunması ve güvenliğinin yanı sıra, stratejik politikaların şekillendirilmesinde de önemli roller üstlene geldiği görülür. Yönetim, özellikle de şiddet yönetimi konusunda çok büyük deneyim ve birikimlere sahip olan askeri elitler, dış politika ve askeri konuların yanı sıra, sosyal konularda ve uluslararası ekonomik konularda da oldukça duyarlıdır. Yaşanan değişim ve gelişime paralel olarak, askerlerin ekonomik ve toplumsal alanlardaki işlevleri, bir çok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de, onların askeri görevlerinin ayrılmaz bir parçası haline dönüşmüştür.

Bununla birlikte, Türk Silahlı Kuvvetleri her zaman kendisini partizanca politikaların dışında tutma çabası içinde olmuştur. Rustow’un da vurguladığı gibi, “Kemalist hareketin ilk yıllarında başlayan, askerleri her türlü aktif siyasi görevden uzak tutma geleneği günümüzde de sürüp gitmektedir”⁴.

Geleneksel olarak Türk ordusu ve askeri elitler, askerlik dışında da bir çok görevler üstlenmiş, sosyal ve politik değişim ajanı olarak Türkiye’nin kalkınma süreci içinde bir çok önemli misyonlar yerine getirmişlerdir. Bütün bunların doğal sonucu olarak da halktan büyük kabul ve destek görmüştür. Bu sayede üstlendikleri siyasi rolleri, çoğunlukla şiddetli çatışmalara ve büyük kan-dökümüne meydan vermeden yerine getirmişlerdir⁵. Bu duruma, yakın Türk tarihinden çok sayıda örnek verilebilir. Özellikle de 1990’lı yılların sonları, bu konuda ilginç gözlemlere sahne olmuştur. Bu dönemde askeri elitler, Türk siyasi hayatında çok önemli roller oynamış olmalarına rağmen, bütün bunları hiç bir şekilde şiddete ve klasik darbe tekniklerine baş vurmada yerine getirmişlerdir. Siyasi güçlerini çok seçkin ve modern baskı grubu yöntemlerini kullanarak sergilemişlerdir. Toplumdaki demokrasi yanlısı öteki toplumsal güçlerle (iş dünyası, medya, sendikalar, bilim dünyası ... gibi) etkin bir iş ve güç birliği yaparak, ülkede hakim olan siyasi iktidarsızlığı ve yükselen toplumsal tansiyonu sona erdirmişlerdir.

Yeri gelmişken üzerinde durulması gereken önemli bir konu da, askerler ve ordu kurumu konusunda bilimsel araştırma yaparken oldukça hassas davranılması ve büyük titizlik gösterilmesi gerekliliğidir. Bu türden çalışmalarda, salt akademik etik ilkeleri kendi başına yetersiz kalır. Bu türden bilgiler genellikle güvenlik, gizlilik, stratejik öneme haiz bilgi, devlet sırrı olma gibi özelliklere sahip olduğu için, akademik etik ilkelerinin yanı sıra,

⁴ Rustow 1959: 549.

⁵ Janowitz 1971: 31.

ulusal çıkarlar ve toplumun genel çıkarları gibi öteki bazı etkenler de göz ardı edilemez.

Askeri konulardaki çalışmaların doğasına ilişkin bu saptamalar, Türkiye açısından daha hayati bir önem taşır: Jeostratejik ve jeopolitik açıdan dünyanın en hassas bölgesinde bulunması; devletin ve ordunun uzun yıllardan beridir bir çok iç ve dış sorunlarla uğraşıyor olması; bir çok komşusu ile, kökenini tarihin derinliklerinden alan ciddi sorunlarının bulunması; etnik bir nitelik kazandırılmaya çalışılan PKK terörünün yanı sıra, son yıllarda hızlı bir tırmanış gösteren radikal İslamcı tehlikeler gibi bir çok faktör de üst üste eklenince, Türkiye için askeri konuların önemi daha da artmaktadır. Bütün bunlar ise Türkiye’de askeri konularda materyal toplamayı ya da saha araştırması yapmayı hem ülke çıkarları açısından, hem de araştırmacı açısından daha riskli hale getirmektedir.

2. MODERNLEŞME VE TÜRK TOPLUMUNUN MODERNLEŞME SÜRECİ

Toplumların özgün gerçekleri ortaya koyarken sloganvari, aşırı genellemelere dayanan kalıp yargılar yetersiz kalır. Araştırma konusu, Türk ordusu olduğunda bu yetersizlik daha da çarpıcı bir şekilde kendini gösterir. Modernleşmenin ilk başladığı kurum olma özelliğini ve onurunu elinde tutan askeriye, çağdaş değerlerin ve Kemalist Devrim’in ürünlerinin en ödünsüz savunucusu olma şerefini de, günümüz Türkiye’sinin öteki kurumlarına kaptırmıyor görünmektedir.

Bu savları daha bir anlamlı kılabilmek için, konuyu tarihsel bir bakış açısından irdelemek gerekir. Çok çarpıcı bir gerçektir ki, Osmanlı’nın son dönemlerine doğru yozlaşma ve dejenerasyonun sembolü olarak algılanmaya başlanan ordu kurumu (özellikle son dönem yeniçeriler), III. Selim ve II. Mahmut dönemlerinden itibaren toplumda yenilik ve modernleşmenin odağı konumuna gelmiştir. Cumhuriyet devrimini gerçekleştiren liderler kadrosunun bu kurum içinden çıkmış olması da, yaşanan bu hızlı değişim ve dönüşümün doğal bir sonucudur. Yalnızca Türk siyasi elitlerinin değil, Türk askeri elitlerinin de en önde gelen ismi, 20. yüzyılın en büyük devrimcisi ve en önemli lideri Mustafa Kemal Atatürk’ü de bu sürecin bir ürünü olarak nitelemek, konuya abartılı bir yaklaşım olmasa gerek .

O halde, “nedir bu modernleşme olarak adlandırılan olgu ve Türkiye’de modernleşme süreci nasıl bir seyir izlemiştir?” sorularına açıklık getirmek gerekir: Modernleşme, ekonomiyi, siyaseti, inanç sistemlerini, kültürü kısacası toplumun tamamını kapsayan toplumsal bir süreçtir. Modernleşmenin temelini sanayileşme, rasyonelleşme, laikleşme ve bürokratikleşme oluşturur.

Jary'nin de değindiği gibi⁶, modernleşme ilk kez, Avrupa'da, Rönesans ve Reformasyon Çağı'nda başladı. Avrupanın modernleşme deneyimi keşif ve icat niteliğindedir.

Çalışma, siyaset sosyolojisi alanında olduğu için, burada özellikle “siyasi modernizasyon” üzerinde durulacak. Siyasi modernleşme süreci, ekonomik modernleşmeden de büyük ölçüde etkilenen bir süreçtir. Geleneksel siyasi yapılardan ve organizasyonlardan (siyasi partiler ve devlet yapıları da dahil), bunların modern formlarına doğru bir değişimi içerir.⁷

İster genel anlamıyla modernleşme, isterse de siyasi modernizasyon açık uçlu süreçlerdir. Huntington'ın⁸ da vurguladığı gibi, siyasi değişim ve gelişme asla sonu olmayan bir süreçtir. Çünkü hiç bir siyasi sistem, karşı karşıya kaldığı sorunları hiç bir zaman tamamen çözememiştir ve hiç bir zaman da tamamen çözemeyecektir. Bununla birlikte siyasi anlamda modern toplumların en temel özelliklerini rasyonelleşmiş otorite, farklılaşmış toplumsal yapı ve halk katılımı oluşturur. Modernleşme sürecini yaşayan hemen her toplum, şu temel siyasi sorunlarla mücadele etmek zorunda kalmıştır:

1. Otoritenin ve kamu hizmetlerinin gelişmesi,
2. Ulusal kimlik ve birlik arayışı,
3. Siyasi eşitlik ve siyasi katılma ihtiyacı ve talebi⁹.

Yirminci yüzyılın en büyük devrimcisi, Ulu Önder Atatürk de, Türkiye'de gerçek anlamda ilk modernleşme sürecine girerken, işe otoriteden başladı. Toplum genelinde bir düzen ve Otorite sağlandıktan sonra, çabalar ulusal kimlik arayışı sorunu üzerinde yoğunlaştırıldı. Bu konular belirli ölçülerde de olsa bir çözüme kavuşturulduktan sonra da, siyasi eşitlik sorununun çözümlenmesine yönelik çabalara hız verildi.

Bu anlamda, Türk modernleşmesinde ilk adımların atıldığı dönemlere ve sonrasına, tarihsel bir bakış açısıyla göz atmak yararlı olacaktır

3. CUMHURİYET ÖNCESİ DÖNEM

Önde gelen Türk tarihçilerinden Halil İnalcık, Osmanlı imparatorluğunu 6 döneme ayırarak inceler¹⁰:

1. Kuruluş dönemi (1300-1402),
2. Birlik ve yeniden yapılanma (1402-1481),

⁶ Jary & Jary, 1991:405.

⁷ Jary & Jary, 1991: 477.

⁸ Huntington1968: 328.

⁹ Rustow, in Karpat, 1973: 113.

¹⁰ Karpat, 1973: 28-28.

3. Evrensel boyutlarda bir imparatorluk haline gelme (1481-1671),
4. Krizler ve çatışmalar dönemi (1581-1699),
5. Yenilgi ve Avrupa'nın üstünlüğünü kabulleniş (1699-1826),
6. Yeniçeriliğin kaldırılması ve Abdülhamid'in tahttan indirilmesi (1826-1906).

Daha önce de vurgulandığı gibi, Türk modernleşmesinin ilk izlerini Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde aramak gerekir. Türkiye'de modernleşme süreci ilk olarak askeri alanda, III. Selim ve II. Mahmut dönemlerinde başladı. Kurduğu Avrupa tarzı askeri birim ve sergilediği yenileşme çabaları, gelenekçi kesimden koyu bir direnişi, akabinde de III. Selim'in hem saltanatının, hem de hayatının sonunu getirdi. Fakat bütün bunlar, yenilikçi padişah II. Mahmut'u¹¹ yıldırmadı. Sultan Mahmut, yeni askeri birimin de yardımıyla, iyice dejenere olmuş-tarihsel misyonunu çoktan doldurmuş olan Yeniçeriliği kaldırdı. On dokuzuncu yüzyılın başlarında, yenilik ve gelişme karşıtı bir güç haline gelmiş Yeniçerilerin yerine, yeni ve o dönemin koşullarında çok daha modern bir askeri yapılanma olan "Assakir-i Mansure-i Muhammediye" isimli askeri birimi kurdu.

Takip eden yıllarda, askeri yenilikleri siyasi ve toplumsal reformlar izledi: Sultan Mahmut, Alemdar Mustafa Paşa ile birlikte "Sened-i İttifak" ı hazırlatarak, Ayan'ı da toplum ve siyaset hayatında etkili ve belirli ölçüde yetkili kıldı. Bu durum, siyasi iktidarın toplumda öteki kesimlerle paylaşımı konusunda atılmış oldukça önemli bir adımdır.

Yeniçerilerin kaldırılmasının ardından, İmparatorluğun siyasi ve ekonomik yapısını daha modern hale getirme amacına yönelik çabalar başladı¹². Rustow'un da belirttiği gibi, askeri alandaki reformlar, toplumsal ve kültürel alana da yayılmaya; savunmacı modernleşme, bütüncül modernleşme şeklini almaya başladı¹³. Sultan Mahmut, hükümet bünyesinde, Avrupa tarzı eğitim ve düşünceye sahip yeni bir bürokrasi ve bürokratik sınıf yaratmak için büyük çabalar harcadı. Bu çabalar boşa gitmedi: Bütün bu çabaların ürünü olarak ortaya çıkan yeni elit grubunun da baskıları sonucunda, Sultan Abdulmecid döneminde Tanzimat Fermanı (Gülhane Hattı Hümayunu) yayınlandı. Söz konusu ferman bir memur, bir diplomat, aynı zamanda da Dış İşleri Bakanı olan Mustafa Reşit Paşa tarafından şekillendirildi.

Bu fermanla Müslüman olsun, gayri Müslim olsun her vatandaş yasalar önünde eşit hale geliyordu. Yargılamalar, halka açık olarak gerçekleştirilecekti. Yeni yasaların hazırlanmasında daha etkin olunabilmesi için, Meclis-i Vala-yi Ahkam-i Adliye kurumunun üyelerinin sayısı artırılıyordu. Bu

¹¹ Mahmut 1803-1839.

¹² Onulduran, 1974: 30.

¹³ Karpat, 1973.

meclisin üyeleri Fermanın genel ilkelerinin, yasal bir düzenleme haline getirmekle görevlendirildiler¹⁴. Söz konusu meclis, parlamento benzeri bir yapıya sahip olup, yürürlüğe konulacak yasaların tartışıldığı bir danışma kurulu niteliğinde idi. 1856 yılında, ikinci bir ferman (Islahat Fermanı) yayınlandı. Bu fermanda ise, bütün dini grupların eşit olduğu ilan edilip, imparatorluk içinde din ve ırk ayrımı yasaklandı.

Modernleşme sürecinin bir parçası olarak, Islahat Fermanı'nı takip eden yıllarda, batı tarzı askeri, tıbbi ve yönetsel akademiler açılmaya başladı. Tanzimat döneminde toplum hayatına etkin bir şekilde girmeye başlamış olan, Avrupa tarzı eğitim sisteminin bir ürünü olarak, toplumda yeni bir elit grubu ortaya çıktı. Genç Türkler ya da "Jön Türkler" olarak da adlandırılan bu yeni yönetici elit grubu, Klasik Osmanlı yönetici sınıfından tamamen farklıydı. Bu elit grubu, yalnızca Avrupai bir eğitime ve giyim kuşama sahip olmakla kalmıyordu. Bunun yanı sıra, düşünce ve yaşam tarzı bakımından da Avrupalı bir kimliğe sahiplerdi.

Tanzimat dönemini müteakiben, monarşik sisteme geçiş çabaları hız kazandı. Anayasal monarşiye geçişin ilk denemesi 23 Aralık 1876'da gerçekleşti. Bu dönem, I. Meşrutiyet Dönemi olarak da bilinir. İlk anayasa (1876 Anayasası), 1831 Belçika Anayasası model alınarak, Mithat Paşa tarafından hazırlandı. Bu anayasa, bir taraftan Sultanın hükümlerlik haklarını tanımlarken, öte yandan da bireylerin en temel haklarından söz ediyordu. Ne yazık ki, bu dönem çok uzun sürmedi: ve II. Abdülhamid tarafından, 1878 yılında, çeşitli bahanelerle, son verildi. Abdülhamid önce anayasayı rafa kaldırdı, sonra da parlamentoyu dağıttı. Bütün bu olup bitenler Osmanlı toplum ve siyaset hayatında, 1908 yılına kadar sürecek olan, aşırı otoriter ve baskıcı bir dönemin habercisi anlamına geliyordu.

Abdülhamid'in baskıcı yönetimi, diyalektik bir şekilde, diktacı yönetim karşıtı oluşumları da beraberinde getirdi. İmparatorluk sınırları içinde, Abdülhamid ve O'nun yönetim anlayışına karşı çıkan bir çok gizli, devrimci örgüt kuruldu. Bunların içinde en etkili ve başarılı olanının, Genç Türklerin kurmuş olduğu İttihat ve Terakki Cemiyeti olduğu da bilinen bir gerçektir. Bu cemiyet gücünü, özellikle genç askerler ve askeri okul öğrencilerden alıyordu.

Abdülhamid'in baskıcı yönetimine karşı ilk eylem Manastır'da başladı. 1908 yılının Temmuz ayında başlayan bu başkaldırı eylemi, Besneli Niyazi tarafından organize edilmiştir. Abdülhamid, bu devrimci hareketleri bastırmada başarılı olamadı ve sonuçta, 1908 yılında, II. Meşrutiyet'i ilan etmek zorunda kaldı. İkinci Anayasal Hükümet 23 Temmuz 1908 yılında kuruldu. Bu, Türkiye'nin siyasi hayatında oldukça önemli gelişmelerin yaşa-

¹⁴ Onulduran, 1974:31.

nacağı yeni bir dönemin başlangıcı oldu. 1908-1918 yılları arasında kapsayan İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde, dört parlamento görev yaptı. Türk siyasi elitleri arasında oldukça önemli bir kan değişiminin de gerçekleşmiş olması nedeniyle, Turhan'ın da vurguladığı gibi¹⁵, bu dönemin Türk siyasi hayatında ayrı bir yeri ve önemi vardır. Bu dönemle birlikte, bir çok askeri ve sivil devlet görevlisi, bürokratlar ve çeşitli profesyonel meslek gruplarından bireyler, tarihte ilk kez Türk siyasi elitleri arasında yer almış ve Türk siyasi hayatında etkili olmaya başlamıştır.

4. TÜRK ÖZGÜRLÜK SAVAŞIMI

Yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde, Büyük Önder Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğinde bir avuç Anadolu insanının, emperyalist batılı güçlere karşı verdiği varoluş ve özgürlük savaşımı, insanlık tarihinin tanık olduğu en anlamlı ve ender mücadelelerden bir tanesidir. Rustow'un da belirttiği gibi¹⁶, Anadolu Kurtuluş Savaşı, liderleri askeri kökenli olmasına rağmen, gerçek anlamıyla sivil bir halk kurtuluş hareketidir. Milli Mücadele'nin daha ilk yıllarından itibaren, bütün kararlar, halk iradesinin tecelli ettiği mekân olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde, uzun tartışmalar sonucunda alınıyordu.

1919 yılında, İzmir'in Yunanlar tarafından işgal edilmesi, yurdunun dört bir yanı öteki batılı güçler tarafından işgal edilmiş bulunan Anadolu insanı için, bardağı taşıran son damla oldu. Türk insanı için, topyekün bir varoluş, ancak özgür bir ulus olarak varoluş, mücadelesinin yer yer parlamaya başlamış olan kıvılcımları bir alev topuna dönüşmeye başladı. Kurtuluş mücadelesi yılarında ve sonrasında eşine az rastlanır bir liderlik örneği sergileyecek olan genç Türk subayı Mustafa Kemal, Yunan işgalinden bir kaç gün sonra, Anadolu'ya gitmek üzere İstanbul'dan Samsun'a hareket etti. Amaç, Anadolu'nun dört bir yanında başlamış olan halk direniş hareketlerini organize edip, topyekün bir kurtuluş savaşımını başlatmaktı. Bu dönemde, İç Anadolu'da küçük bir bölge dışına bütün Türkiye, işgal kuvvetlerinin kanlı çizmelerinin altında inim inim inliyordu. Düşman işgaline karşı kullanılacak düzenli bir ordunun ve güçlü silahların adı bile yoktu. Karşımızda ise, devrin en güçlü ve en iyi donanımlı orduları.

Bütün bu olumsuzluklar ve kötü koşullar altında Anadolu insanı yılmadı: Anadolu'yu gözden çıkarmış, hatta düşmanın neredeyse emir erliğini üstlenmiş durumda bulunan ve kendine bile hayrı olmayan İstanbul hükümetinden, Türk Ulusu'na fayda değil zarar geleceğini anlayan Türk insanı, kendi geleceğine kendisi sahip çıkmaya karar verdi: 19 Mayıs 1919'da Anadolu topraklarına Samsun'da ayak basan Mustafa Kemal, Sam-

¹⁵ Turhan 1991.

¹⁶ Karpat, 1973:109.

sun'dan Havza'ya ve daha sonra Amasya'ya geçti. Ardından Tokat üzerinden Sivas'a geçen Büyük Kurtarıncının bir sonraki durağı Erzurum oldu.

23 Temmuz-7 Ağustos 1919 tarihleri arasında Erzurum Kongresi toplandı. Kongrede Anadolu insanı "kurtuluş yemini" edip "özgürlük andı" içti. Yayımlanan "Kurtuluş Bildirgesi'nde" de yer aldığı gibi ulusal kurtuluş ve bağımsızlık mücadelesinin niteliği ve temel ilkeleri belirlendi: "*Ülkesi ve insanı ile Türk vatanı bölünmez bir bütündür; manda ve yabancı egemenliği kabul edilemez; tek ve geçerli güç halkın iradesidir.*" Bu ilkeler, aynı zamanda kurulacak yeni devletin temeli ile ilgili olarak da açık ipuçları veriyordu. Erzurum Kongresi'nin ardından, 4-11 Eylül tarihleri arasında ikinci halk kongresi Sivas'ta toplandı.

Mustafa Kemal, özgürlük mücadelesi veren küçük halk gruplarını organize etti ve kısa sürede düzenli bir halk kurtuluş ordusu oluşturdu. Ardından da, büyük bir karşı taarruz başladı. Bütün yokluklara rağmen, Mustafa Kemal'in komutasındaki Türk ordusu, bir ulusun tarihi açısından kısa sayılabilecek bir sürede, işgalci düşman kuvvetlerini Misak-i Milli sınırlarının dışına attı.. Bu görkemli zaferlerin ardından, 24 Temmuz 1923'te Lozan Barış Antlaşması imzalandı. Bu bir ulusu derinden yaralayan utanç verici Sevr'in bir rövanşını niteliğinde idi. Lozan'la birlikte, genç Türkiye'nin bağımsızlığı ve bölünmez bütünlüğü, bütün dünya güçleri tarafından kabul edilmiş oldu.

Mustafa Kemal, Türk devrimlerinin ilk ayağını, yani Türk Ulusunun ulusal bağımsızlığını koruma safhasını (1919-1922) başarıyla tamamlamıştı. Sırada, Atatürk Devrimleri'nin belki de en önemli aşaması vardı: Yakılıp yıkılıp harabeye döndürülmüş bir ülkeden ve yok oluşunun kendi elleriyle imzalamış bir imparatorluğun kalıntıları arasından; yepyeni bir ülke, yepyeni bir devlet ve çağdaş bir ulus yaratmak: Tam anlamıyla modern, demokratik, laik ve halk egemenliğine dayalı bir ulus devleti olan çağdaş bir Türkiye yaratmaktı. Ulu Önder, 1920'li yıllardan 1938 yılına kadar ki süreç içinde, bütün enerji ve çabalarını bu amaç üzerinde yoğunlaştırdı.

5. ATATÜRK DEVRİMLERİ

Mustafa Kemal tarafından, Anadolu'da, 1919-1923 yılları arasında, laiklik ve demokrasi temeli üzerine inşa edilmiş yeni ve ulusal Türk devletini kurdu¹⁷. Sırada devletin adını koymak, yani Cumhuriyet'in ilanı ve anayasanın hazırlanıp yürürlüğe konması vardı: Bir ülke ki, yüzyıllar boyunca, Tanrının yeryüzündeki gölgesi olarak kabul edilen padişahlar tarafından yönetilmiş olsun. Bir lider düşünün ki, yüzyıllardan beridir sürüp giden ve toplu-

¹⁷ Dunn, 1972:192.

mun ta derinliklerine kök salmış, toplum hayatının ayrılmaz bir parçası haline gelmiş olan koyu bir siyasi taassubiyete ve gelenekselciliğe karşı savaş açmış olsun. Mustafa Kemal'in mücadelesi işte böylesi bir mücadeledir. O, bütün bu zorlukların üstesinden gelip, önüne çıkacak çetin engelleri aşabilecek hem cesarete ve güce hem de karizmaya sahipti. 29 Ekim 1923'te son noktayı koydu: "Türk devleti bir Cumhuriyettir."

Çağdaş bir ulus devleti olan Türkiye Cumhuriyeti'nin gelişmesinin önünde bulunan engelleri de bir bir temizledi: Önce Halifelik ile Saltanat'ı, yani dini liderlikle siyasi liderliği birbirinde ayırdı. Ardından, önce Saltanat'ı kaldırdı, sonra da Hilafet'i. Bütün bunları, şeriat yasalarının uygulamadan kaldırılması ve dini mahkemelerin kapatılması izledi. Şeriat olarak adlandırılan ve Kur'an temel alınarak hazırlandığı öne sürülen din temeline dayalı yasaların yerine, insanlığın ortak kazanımlarından hareketle çağdaş yasalar hazırlandı: Yeni yasal sistem, Roma Hukuku'nun esasları üzerine inşa edildi. 1926 yılında yürürlüğe konulan "Türk Medeni Kanunu (Türk Yurttaşlar Yasası)", İsviçre Yurttaşlar Yasası'ndan esinlenerek hazırlandı. Ceza Yasası ise, İtalyan Ceza Kanunu model alınarak geliştirildi.

Toplumsal ve kültürel açıdan büyük önem taşıyan bir başka çok önemli ve ileri görüşlü yenilik, "Harf Devrimi'dir". Hem okunması, hem de yazılması çok zor olan, uzun yıllar içinde bile tam anlamıyla öğrenilip kullanılması neredeyse imkânsız olan, bu nedenle de bir ulusu yüz yıllar boyunca cehalete ve bilgisizliğe mahkûm etmiş olan Arap alfabesinin yerine; 1928 yılında, bir kaç ay içinde kolaylıkla okuyup yazılabilen, Türk dilinin fonetik ve linguistik yapısına da son derece uygun olan, Latin harflerinden oluşmuş yeni Türk Alfabesi kabul edildi.

Türk kadınının toplumsal statüsüne ilişkin yapılan düzenlemeler ise ayrı bir anlam ve öneme sahiptir. Gerçek Türk kültüründe, toplum için hayati önem taşıyan kadın, Arap kültürünün de olumsuz etkisiyle, toplumda geri plana itilmişti. Oysa bu durum, "kadının sefaletiyle toplumun sefaletini" aynı kabul eden Türk töresine ve Türk toplum anlayışına tamamen aykırı idi. Böylesi ilkel bir ayırım, çağdaş yaşamın gerekleri ile de bağdaşmıyordu. Kadını metalaştıran, onu cinsellik kalıplarına hapseden bu çağdışı anlayışın, çağı ile yarışa çıkmış bir toplumda yeri olamazdı ve bu durum sürüp gidemezdi. Nitekim öyle de oldu: Atatürk, Türk kadınına, toplum hayatında erkeği ile birlikte, yasal açıdan tam anlamıyla eşit haklar tanıdı. Bu haklar, toplum hayatının bir bölümünü değil, siyasi hayat da dahil tamamını kapsıyordu. Bu durum, çağını da aşan bir gelişme idi. Çünkü, Türk kadını, bir çok batı Avrupa kadınından çok daha önce, seçme ve seçilme hakkına sahip oldu. Toplumun her hayatında olduğu gibi, siyasi hayatta da etkin roller üstlenmeye başladı.

Yapılanlar bununla da sınırlı kalmadı. Giyim-kuşamdan ölçü-tartıya kadar hemen her alanda toplumsal reformlar birbirlerini izledi. Gerçek anlamda ilk modern siyasi parti, yani Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) kuruldu. “Devletin dini İslam’dır” ibaresi Anayasadan çıkartıldı (Frey, 1965 : 40-42). Fes yasaklandı ve dini kıyafetlerin giyimi bir kurala bağlandı (böylesi kıyafetlerin, dini binaların dışında giyilmesi yasaklandı). Tarikatlar, tekkeler ve medreseler kaldırıldı. Güneş temeline dayalı Batı Takvimi ve zaman ölçü birimlerinin kullanılması benimsendi. Ulusal bir demiryolu ağı oluşturma çabaları ağırlık kazandı. Ulusal ve laik bir eğitim sistemi oluşturma çabalarına bütün hız verildi. Üniversiter yüksek öğretim sistemine geçildi. Bütün bu olağanüstü hizmetlerinin sonucunda, kadirşinas Türk ulusu Mustafa Kemal’e, “bütün Türklerin babası” anlamına gelen Atatürk soyadını verdi.

Attığı her adımı bir sosyolog, bir toplum mühendisi titizliği ile gerçekleştiren Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ni kurarak, Dankwart Rustow’un da belirttiği gibi, bir imparatorluktan ulusal bir devlete geçişin dünya uluslar tarihindeki en başarılı örneklerinden bir tanesini sergiledi. Mustafa Kemal belki de, giriştiği her mücadeleyi başarıyla sonlandırmış muzaffer bir kumandan, devlet kurucu bir siyasi lider, ulusal düzeyde bir eğitim sistemi hazırlayıp başarıyla uygulamaya koyan usta bir eğitimci ... gibi daha bir çok sıfatı bir arada taşıyan, insanlık tarihindeki ender şahsiyetlerden bir tanesidir¹⁸.

Atatürk Devrimleri yeni, modern ve eğitilmiş bir elit grubunun doğmasına da zemin hazırladı. Bu elit grubunun Türk siyasi hayatında, aktif roller almaya başlamasıyla da, Türk siyasi hayatı hızlı bir modernleşme süreci içine girdi. Frey’in de belirttiği gibi sıra, belki de çok daha zor bir süreç, uzun yıllar ihmal edilmiş geniş halk kitlelerini eğitim bilinclendirmek ve onların aktif siyasete katılımını sağlamaya gelmişti.

6. TEK PARTİ DÖNEMİ (1923-1946)

Komünizm ve Faşizmden başka tek partiye dayalı bir siyasi sistemin olmadığına dair oldukça yaygın fakat bir o kadar da yanlış bir düşünce vardır. Duverger’in da belirttiği gibi, böylesi bir düşünce gerçeği yansıtmaktan uzaktır. Komünizm ve faşizm dışında da, hem fikir hem de organizasyon olarak totaliter bir yapıda olmayan bazı siyasi sistemler de vardır. Böylesi sistemlere en iyi örnek olarak, 1923-1946 yılları Türkiye’sinin tek parti rejimi ve bütün gücünü Türkiye Büyük Millet Meclisi’nden ve Türk Anayasası’ndan alan Cumhuriyet Halk Partisi verilebilir¹⁹.

¹⁸ Rustow, in Karpat, 1973: 10.

¹⁹ Duverger, 1964: 276.

Türk tek parti rejiminde iktidardaki parti, asla siyasi ve toplumsal gücü, tekelinde bulundurmak gibi bir çaba içinde olmamıştır. Hele “sınıfsız toplum” yaratma sevdalısı hiç olmamıştır. Duverger’in da belirttiği gibi, tek parti olmaktan hiç bir şekilde hoşnut olmamıştır²⁰. Bu nedenle, ne Hitler’in Almanya’sı ve ne de Mussolini’nin İtalya’sı ile Türk tek parti yönetimi arasında, hiç bir benzerlik kurulamaz. Türk tek partisi dışında, bunlardan hiç birisi kendi içinde kendi rakibini besleyip, bunun özgürce gelişmesine olanak vermemiştir. Oysa Türk tek partili sisteminde, Türk parlamentosu çatısı altında ta başından beri (23 Nisan 1920’den itibaren), farklı ya da karşıt görüşler tolerans ve hoşgörü ile karşılanmıştır: “İkinci Grup” bunlardan bir tanesidir.

Bununla birlikte, gerçek anlamda ilk muhalif siyasi parti 17 Kasım 1924’te kuruldu: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın kurucuları, iki eski komutan ve Atatürk’ün silah arkadaşı olan Kazım Karabekir ve Ali Fuat Cebesoy’dur. Bu partinin kısa süre içinde, adından farklı bir görünüm sergiler hale gelmesi, yani Cumhuriyetçilik ve ilerilikle uzak yakın bir ilişkilerinin olmaması, bu partinin sonunu hazırladı. Şeriat yanlısı dini fanatiklerin sergilediği, devrim ve demokrasi karşıtı bir başkaldırı niteliğindeki Şeyh Sait İsyanı ile organik ilişkilerinin belirlenmesi sonucunda bu parti, 5 Haziran 1925’te alınan bir bakanlar kurulu kararı ile kapatıldı.

Çok partili siyasi hayata geçiş konusunda ikinci deneme, 1930 yılında gerçekleşti: Atatürk’ün öneri ve teşvikiyle Fethi Okyar, Cumhuriyetçi Liberal Parti’yi kurdu. Dinci fanatikler kısa sürede bu partiye de sızıp, laik devlet karşıtı kampanyalara başladılar. Bütün bunların sonucunda Liberal Parti, partinin kurucusu ve başkanı konumundaki Fethi Okyar tarafından, 17 Aralık 1930’da kapatıldı. Bu dönemden sonra da muhalif siyasi görüşler “İkinci Gurup” adı altında varlıklarını sürdürdüler: Ta ki, 1946 yılında gerçek çok partili siyasi hayat başlayana kadar.

Türkiye’de çok partili yaşama geçiş konusundaki son deneme, 1945 yılında hayata geçirildi. Bu tarihte, Demokrat Parti’nin kurulması ve 1946 yılında yapılan genel seçimlerde (şabeli de olsa) meclis çatısı altında, muhalif milletvekillerin ilk kez bir siyasi parti içinde varlık göstermeye başlamasıyla, Türkiye’de gerçek çok partili siyasi hayat başlamış oldu. Duverger’in da vurguladığı gibi (1964: 280), hiç bir baskı ve zorlama olmaksızın tek partili rejimden çoğulcu bir siyasi rejime geçiş, dünya siyasi tarihinde eşine ender rastlanır bir olaydır. Bu durum, Türklerin dünya demokrasi tarihine altın harflerle attığı bir imzadır.

²⁰ Duverger, 1964: 277.

7. ÇOK PARTİLİ DÖNEM (1946'DAN GÜNÜMÜZE)

Türkiye’de, 1945-1950 yılları arasında bir çok siyasi parti kurulmuş olmasına rağmen, kalıcı başarıyı Menderes, Bayar, Köprülü ve Koraltan’ın partisi Demokrat Parti sağladı. Teziç’in de belirttiği gibi²¹, bu dönemde kurulan ilk siyasi parti Nuri Demirbaş, Hüseyin Avni Ulaş ve Cevat Rifat Atılhan’ın, 18 Temmuz 1945’te kurmuş olduğu, dinci muhafazakâr parti kimliğine sahip Milli Kalkınma Partisi’dir. Demokrasi oyununu, kurallara uygun oynamamakta ısrar eden bu parti, Türk siyasi hayatında varlık gösteremedi. Türk siyasi hayatındaki çok partili dönemi, şu alt başlıklar altında incelenebilir.

7.1. 1946-1960 DÖNEMİ

Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partisi milletvekillerinden Adnan Menderes, Celal Bayar, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan tarafından 7 Ocak 1946’de kuruldu. Kısa sürede hızlı bir gelişme gösteren DP, 1946 genel seçimlerinde, 46 milletvekilliği kazanarak parlamentoya girdi. Sekizinci dönem parlamentosu (1946), gerçek bir çok partili meclis kimliğine sahipti. Bununla birlikte Türkiye’de, gerçek anlamda tamamıyla özgür ve rekabete açık genel seçimler 1950 yılında gerçekleştirildi. Bu nedenle 1946-1950 dönemi, “çok partili rejime geçiş dönemi” olarak da adlandırılabilir.

1950 genel seçimlerinde yüzde 53.3’lük bir oy oranına ulaşan Demokrat Parti, meclisteki sandalyelerin yüzde 83.57’sine sahip oldu. Buna karşın, seçimlerde yüzde 39.78 oy alan CHP ise parlamento aritmetiği içinde ancak yüzde 14.40’lık bir orana ulaşabildi. Müteakip yıllarda izlenen popülist ve enflasyonist ekonomi politikalarına, iyi giden hava koşulları, yabancı sermaye girişi ve borçlanma politikası da eklenince, toplum hayatında gözle görülür bir sosyo-ekonomik canlanma ortaya çıktı. Bütün bunlar 1954 seçimlerinde Demokrat Parti’ye, 1950 seçimlerinden daha görkemli bir seçim zaferi getirdi: DP’nin 503 milletvekiline karşın CHP, yüzde 34’lük bir oy elde etmiş olmasına rağmen ancak 31 milletvekili çıkartabildi

Fakat DP’nin bu balayı dönemi çok uzun sürmedi. Sosyal-ekonomik göstergelerde yaşanmaya başlayan olumsuzluklar, ülkedeki siyaset rüzgârlarını da ters yönde estirmeye başlayacaktı. 1950’li yılların ilk yarısında hissedilen geçici sosyal-ekonomik rahatlama, bu yılların ikinci yarısından itibaren saman alevi misali sönmeye başladı. Her şeye rağmen Menderes’in partisi 1957 seçimlerini yine de kazanmayı bildi. Fakat oldukça büyük bir oy kaybıyla: DP’nin yüzde 47.3’lük oy oranına karşın, CHP yüzde 40.6’lık bir oy oranı sağladı. Denilebilir ki, “Adnan Menderes'in takındığı despotik ve asabi tavır ve izlediği baskıcı politikalar, kendisinin ve partisinin sonunu getire-

²¹ Teziç 1975: 253.

cekti". Özbudun'un da belirttiği gibi²², demokrasiden ve Kemalist ilkelerden sapmalar, parti yandaşlarına sağlanan ayrıcalıklar ve yapılan öteki hatalar, genç vatanseverlere ve Kemalist askerlere 27 Mayıs 1960 darbesi için bir davetiye çıkarmaktan öte anlam ifade etmiyordu.

7.2. 1960-1971 DÖNEMİ:

27 Mayıs 1960 sabahında Türk halkı uykusundan, radyolardan duyulan ve daha önceleri hiç tanık olmadıkları bir anonsla uyanıyordu: "*Saygıdeğer vatandaşlar!... Türk silahlı kuvvetleri, ülke yönetimine el koymuş bulunmaktadır. Siyasi partilerin uzlaşmaz tutumlarının ülkemizi düşürdüğü kabul edilemez durumdan kurtarmak için, silahlı kuvvetlerimiz bu kararı almıştır....!*"²³. Radyodan saat 7:00 sularında yankılana bu ses, güne olağandışı bir başlangıç anlamına geliyordu. Bütün bunlar aynı zamanda, Türkiye'nin siyasi ve toplumsal hayatında, oldukça farklı bir süreci de beraberinde getiriyordu.

Askerler kısa süre içinde ülkede düzeni ve huzur ortamını yeniden tesis ettiler. Milli Birlik Komitesi, profesörler komisyonuna yeni bir anayasa hazırlattı. 1961 Anayasası olarak da bilinen bu anayasa, Türk tarihinin gelmiş geçmiş en sivil nitelikli ve en radikal anayasasıdır. 1961 Anayasası'nın yürürlükte olduğu dönemlerde Türk toplumu sivil hakları ve özgürlükleri, tarihinde ilk ve de son kez, en ileri düzeyde yaşadı²⁴. Öncesine göre, bireyler daha ileri derecede sivil haklara sahip oldu. Üniversiteler daha özerk ve bağımsız bir yapıya, öğrenciler daha özgürlükçü ve katılımcı bir ortamda eğitim görme olanaklarına kavuştular. İşçilere, örgütlenme haklarını en etkin şekilde kullanma ve grev hakkı tanındı. İdeolojik örgütlenmeye ve siyasete izin verilmesiyle, bu doğrultuda politikalar yapan siyasi partiler kuruldu ve hızla geliştiler.

Kapatılan Demokrat Parti'nin mirasçıları olarak, 1961 yılında iki yeni siyasi parti kuruldu: Yeni Türkiye Partisi ve Adalet Partisi. Yeni seçim yasasının uygulandığı, 1960 İhtilali'ni izleyen ilk genel seçimlerde CHP ve AP, Türk siyasi hayatındaki en güçlü iki parti konumuna ulaştı. Cumhuriyet Halk Partisi ve Adalet Partisi, ülkedeki en büyük partiler olma niteliklerini 1960'lı yıllar boyunca korudular. Ülkenin koalisyon hükümetleri ile tanıştığı 1960'lı yıllar, koalisyon hükümetleri dönemi olarak da adlandırılabilir.

Bütün bunların yanı sıra ekonomideki yüksek enflasyon, toplum hayatında hızla artan siyasi tansiyon, yaşanan hızlı toplumsal ve siyasi değişim, bu hızlı değişime ayak uydurmada yaşanan uyum sorunları, oldukça önemli boyutlara ulaşan işsizlik oranları ... gibi olumsuz toplumsal-ekonomik ve

²² Kırçak, 1993: 95.

²³ Ahmad, 1993: 126.

²⁴ Ahmad, 1993: 136.

siyasi göstergeler üst üste eklenince, ülke yeniden kaos ve karmaşa ortamına sürüklendi. Radikal İslamcı Milli Nizam Partisi'nin saldırgan politikalar izleyip, Atatürk ve Kemalizm'i açıkça reddeden bir siyasi tutum içerisine girmesi, ülkede zaten yüksek olan gerilimi daha da arttırdı²⁵. Bütün bu nedenlerin sonucunda generaller, 12 Mart 1971'de, Cumhurbaşkanı'na ve her iki meclisin de başkanlarına yönelik olarak bir memorandum yayınladılar. Bu muhtıra da acilen, anayasada öngörülen reformları hayata geçirebilecek kredibilitesi yüksek ve güçlü bir hükümetin kurulması isteniyordu.

7.3. 1971-1980 DÖNEMİ

Askeri elitlerin verdiği bu muhtırayı müteakiben Demirel istifa etti. Ardından "eski solcu, yeni sağcı" olarak da adlandırılan Nihat Erim hükümeti kurdu. 1961 Anayasası Türkiye için bir lüks olarak geren karar mekanizması, sivil haklara ve özgürlüklere yönelik etkin bir kampanya başlattı. Bu "bol gelen elbiseyi daraltma" yolundaki çalışmalar, toplumsal yaşamın neredeyse tamamını kapsayan bir tasfiye hareketine dönüştü. Başta işçi sendikaları ve üniversiteler olmak üzere medya, Anayasa Mahkemesi, Yargıtay, Danıştay gibi bütün üst düzey yargı kurumları, Parlamento ve Senato, bu budama hareketinden nasibini aldı.

Takip eden dönemde Ecevit'in popülist politikaları ve "birlik-beraberlik" çabaları, ülkede huzur ortamını ve ateşkesi sağlamaya yetmedi. 1970'li yıllarda siyasi terörizm, toplumda günlük hayatın ayrılmaz bir parçası haline geldi. Fakat, Ahmad'ın²⁶ da vurguladığı gibi, Türkiye'de 1970'li yılların başlarında tanık olunan terör eylemleri ile 1970'li yılların sonlarında yaşanan terör olayları arasında kökten farklılıklar vardır: İlk dönemdeki terör eylemleri, ideolojik açıdan sol ağırlıklı iken; ikinci dönem terör eylemlerinde hem sağ hem de sol ideolojik gruplar aktif yer almışlardır. Yine birinci dönemde eylemler emperyalizme, kapitalizme ve batı etkisine karşı yapılırken; ikinci dönme terör olayları, sağ ve sol ideolojik grupların birbirleriyle savaşımına dönüşmüş, toplumda kaos ve huzursuzluk ortamı yaratıp birbirlerinin toplumsal ve siyasi güçlerini kırmak amacına yönelmiştir. Bütün bunlara artan işsizlik, yükselen enflasyon, eriyen ücretler de eklenince ülke bir ateş çemberi içinde kalmıştır.

Böylesi bir siyasi ve toplumsal atmosferde yapılan 1977 genel seçimlerinde, Ecevit'in CHP'si % 41.1 oy oranına ulaşip mecliste 213 sandalye kazanırken, Demirel'in AP'si % 36.9 oy oranında kalmıştır. Seçimler sonrasında Ecevit tarafından azınlık hükümeti kurulmuş, fakat parlamentodan güven oyu alamamıştır. Bu ise, 12 Eylül 1980 darbesi ile sonuçlanacak olan,

²⁵ Ahmad, 1993: 147.

²⁶ Ahmed 1993: 163.

modern Türk tarihinin en karanlık dönemlerinden birinin başlangıcı olmuştur.

7.4. 1980 VE SONRASI

Ülkedeki olumsuz gidişata son vermek amacıyla ordu, 12 Eylül 1980’de ülke yönetimine el koydu. Genelkurmay başkanı Kenan Evren’in başkanlığında, ülkeyi 1983 yılının Kasım ayına kadar yönetecek olan Milli Güvenlik Konseyi toplandı. Takip eden süreçte, zaten işleyemez hale gelmiş olan parlamentoyu dağıtıldı. Ardından siyasi partiler kapatıldı ve liderleri tutuklanıp hapsedildi. Profesyonel meslek örgütlerinin ve işçi sendikaları konfederasyonlarının liderlerine görevden el çektirildi. 24 Ocak 1980’den itibaren uygulamaya konulmuş olan ekonomik stabilizasyon programı ve dış politika dışında, toplum hayatının bütün kesimlerinde köklü bir revizyon başlatıldı.

Kasım 1983’te genel seçimleri yapma kararı alan. Evren ve askeri komite, emekli general Turgut Sunalp’in kurmuş olduğu Milliyetçi Demokrasi Partisi’ni (MDP) desteklemiş olmasına rağmen, bu parti seçimlerde beklenen başarıyı gösteremedi.. Arkasına iş dünyasının önde gelen patronlarının ve Amerika’nın desteğini almış olan Turgut Özal’ın ve Anavatan Partisi’nin genel seçimlerden büyük bir zaferle çıktı. Ahmad bu seçimlerin sonucunu ve Özal’ın zaferini çok çarpıcı bir şekilde dile getirir²⁷: “1983 genel seçimlerinde Türkiye bir devlet adamını değil, bir satıcıyı iktidara getirdi.”

Bir geçiş dönemi partisi görünümünde olan Anavatan Partisi gibi, partinin genel başkanı Özal’da renkli bir kimliğe sahipti. “Dört eğilimi birleştirme” iddiası ile işe soyunan Anavatan Partisi yönetimi, partilerini Adalet Partisi kadar muhafazakâr, Milli Selamet Partisi kadar dinci ve ümmetçi, Milliyetçi Hareket Partisi kadar milliyetçi ilan ediyorlardı. Bütün bunlarla da yetinmiyorlar, üstüne bir tutam da sosyal demokrasi ekleyerek tadından yenmez bir siyasi oluşuma hayat veriyorlardı. Siyaset tarihinde eşine az rastlanır bir zeka kıvraklığı örneği olan bu iddia, yalnızca eşyanın tabiatına değil, siyasetin doğasına ve kendi iç dinamiklerine de aykırı bir durumdu. Herhangi bir varlık, bir birey ya da bir siyasi oluşumun aynı anda her şey olduğunu iddia edebilmesi büyük bir cesaret örneği idi. Aslında bu durum, bir filozofun şu sözlerine çağrışım yapıyordu: "everything means nothing!" (her şey demek, aslında hiç bir şey demektir).

Sonradan bazıları tarafından “demokrasi havarisi” ilan edilecek olan Turgut Özal’ın siyasi arenada hızlı yükselişiyle eş zamanlı olarak, tuhaf bir tesadüf ürünü olsa gerek, radikal İslamcı hareket de hızla güç kazanıp, toplumda ve siyaset hayatında geniş mevziler ele geçirmiştir. Bu durum, “Türk-

²⁷ Ahmad, 1993: 209.

İslam Sentezi” olarak adlandırılan ve siyaset bilim açısından ne tür bir sentez olduğuna akıl sır erdirilemeyen bir doktrinin, Özal-Evren ikilisince devlet ideolojisi olarak topluma lanse edilmesiyle yakından ilişkilidir. İlk bakışta gözleri okşayıp, kulağa hoş görünen bir ada sahip olan bu siyasi anlayış da, değil bir sentez oluşturmak bir arada bulunması bile mümkün olmayan bir çok unsuru içinde barındırıyordu. Zeytinyağı ile su ne kadar bir sentez oluşturabilirse; gerçekte birbirini dışlayan, siyasi anlamda birbirlerine hasım olan ümmetçilik ile milliyetçilik de o ölçüde uyumlu bir şekilde bir arada bulunabilirdi.

Bazılarınca çok özgün olduğu iddia edilen bu ideoloji, bir çok sosyal bilimciye göre aslında bilinen İslamcı siyasetin, kalıp değiştirmiş şeklinden başka bir şey değildir. Koyu bir ümmetçilik çizgisi taşıyan bu anlayışta, “Türklük” olgusu gerçekte yalnızca bir dolgu malzemesi olarak kullanılmıştır²⁸. Özünde Atatürk Devrimlerinin kazanımlarını ortadan kaldırıp, modernleşme sürecini baltalamak ve karşı devrimi, yani Şeriat kurallarına dayalı bir rejimi hayata geçirme arzusunda olan uyanık İslamcı ideologlar, “Türklük” olgusunu çirkin amaçları için yalnızca bir araç olarak kullanıyorlardı. Gerçekte Türklüğü ve Türk milliyetçiliğini yadsıyan ve asıl amaçları Arap milliyetçiliğine uşaklık yapmak olan bu anlayış, “Türk-İslam Sentezi” adını, gerçekleri gizlemede bir kılıf olarak kullanıyorlardı.

Bu tatlandırılmış yutturmacayı, İslamcı siyaseti her türlü sol ideolojilere karşı panzehir olarak gören²⁹ bir çok mürekkep yalamış kişi de kolaylıkla yuttu. Ta ki bu acı hapın etkisi ortadan kalkıp, 1990’lı yıllarda toplum gerçeklerle yüzleşene kadar. Bereket versin ki bu uyanış “atı alan Üsküdar’ı geçmeden!...” gerçekleşti.

1983 yılında başlayan Anavatan Partisi hükümetleri dönemi, 1991 genel seçimlerinde, Demirel’in Doğru Yol Partisi ile İnönü’nün Sosyal Demokrat Halkçı partisinden oluşan koalisyon hükümeti, Anavatan Partisi’nden iktidarı devralmasıyla son buldu. Ahmad’ın³⁰, 1980’li yıllarda Türk toplumunda, kesimler arasındaki sosyal-ekonomik uçurumların daha da arttığı, bu yılların Türkiye’de “sahip olanlar, her şeye sahip olanlar ve hiç bir şeyi olmayanlar” toplumu yarattığı şeklindeki değerlendirmesine katılmamak mümkün mü? Hele hele, bu yılları acı sosyo-ekonomik faturalarının ödenmeye çalışıldığı bu günlerin koşullarında, üçüncü bin yılın ilk yıllarında!...

²⁸ Güvenç, 1991; Kırçak, 1993.

²⁹ Ahmad, 1993: 214.

³⁰ Ahmed 1993: 208.

8. TÜRKİYE'DE ORDU VE SİYASET

Türkiye'nin toplumsal ve siyasi yapısı içinde ordunun ve askeri elitlerin, bir çok öteki toplumdan daha farklı bir yeri vardır. Örneğin, Janowitz'in de vurguladığı gibi³¹ Türk askeri elitleri, toplumsal ve siyasi konularda, oligarşik bir yönetim anlayışıyla hareket etmezler. Tam tersine, siyasi bir hakem titizliği ile görevlerini yerine getirirler. Öteki toplumlarda pek fazla rastlanmayan bu geleneğin temelleri, daha Cumhuriyet'in ilk yıllarında, Mustafa Kemal tarafından atılmıştır.

Mustafa Kemal Atatürk, ulusal liderlik rollerini üstlenmeye başladığı andan itibaren askeriye'nin aktif siyasetteki rolünün sınırlandırılması konusunda kesin bir kanaata sahipti³². O, askerlerin partizanca politika izlemelerinden, hem askeriye'nin hem de siyaset kurumunun, sonuçta ise bütün toplumun zarar göreceğini çok iyi biliyordu. Bu yüzden bütün çabaları askerlerin, aktif ve partizanca siyasetten uzak duracağı, yeri geldiğinde siyasi hayatta hakem rollerini üstleneceği bir siyaset anlayışını hayata geçirme amacına yönelik olmuştur. Aktif siyasi hayatta kalmak isteyen askerlere kesinlikle karşı çıkmış; böylesi amacı olan askerlerin, ordudan emekli olmalarını ya da askeri görevlerinden istifa etmelerini istemiştir. Bu kesin ve net tavır sayesinde ki, askeriye içinde siyasi görüş farklılıkları nedeniyle doğabilecek çatışmaların ve sorunların önüne geçilebilmiş, Türk ordusu içindeki birlik ve bütünlük bu güne kadar korunabilmiştir. Atatürk'ün, asker-siyaset ilişkilerine yönelik olarak Türkiye'de ortaya koyduğu bu sağlıklı ve akılcı model, köklü bir gelenek haline dönüşmüş ve O'nun zamanından bu güne kadar etkin bir şekilde sürdürüle gelmiştir³³.

Bir çok ülkede gözlemlenenin tersine, Kemalist Türk askeri elitleri sivil otoritenin, siyasi istikrarın ve anayasal düzenin koruyucusu olarak görev yapa gelmişlerdir. Anayasaya uygun olarak görev yapan hükümetin korunmasını kendileri için en temel görevlerden biri olarak kabul etmişlerdir³⁴. Sanılanın ve bazılarınınca iddia edilenin tam tersine, "Kemalist Türk ordusu, sivil rejimin bozulup çökmesini önleyecek bir gözetmenlik görev yerine getirmektedir. Atatürk ülkesindeki siyasi rejimi, askeriye'nin de himayesi ve desteği ile yalnızca sivilleştirmeyle kalmamış, ordunun siyasi hayattaki sorumluluk ve görevlerine bir meşruluk da kazandırmıştır. Bu sayede Türk ordusu hem Cumhuriyet'in, anayasanın ve anayasal düzenin hem de bu değerlere sahip çıkan dürüst sivil yönetimin yegane koruyucusu olmuştur"³⁵. Üstlendikleri sorumluluk ve görev alanlarına ilişkin tehlikeli durumlar belir-

³¹ Janowitz 1971: 105.

³² Janowitz, 1971: 104-105 ve Öztürk, 1993: 58-60.

³³ Janowitz, 1971: 105.

³⁴ Perlmutter, 1981: 25.

³⁵ Perlmutter, 1981: 32.

diğinde de, görevlerinin gereğini yerine getirmişlerdir. Ancak, toplumsal ve siyasi kirlenme bertaraf edilip, siyasi istikrar sağlandığında da, kısa süre içinde kışlarına geri dönmüşlerdir.

Günümüz toplumlarında sivil-asker ilişkilerindeki denge her şeyden önce siyasi istikrar ya da istikrarsızlığa bağlıdır³⁶. Bu değerlendirme Türkiye için de geçerlidir: Siviller, özellikle de siyasi elitler tarafından yapılan hatalar, sivil otoritenin etkinlik ve ağırlığı konusunda kimi zaman derin yaralar açmış olmasına rağmen; yine de normal koşullar altında, asker-sivil ilişkilerindeki dengede sivil otorite ağır basar. Bununla birlikte, bir çok öteki ülkede olduğu gibi Türkiye’de de, temel toplumsal ve siyasi konularda, en azından potansiyel olarak askerlerin etki ve ağırlığını gözlemlemek mümkündür. Ancak bu etki ve ağırlık yasal sınırlar dahilinde olup, gelişmiş batılı toplumlarda olduğundan çok daha fazla değildir. Lerner ve Robinson’ın³⁷ da vurguladıkları gibi, her şeye rağmen, sivil otoritenin etkinliği ve ağırlığı konusunda Türkiye’nin performansı “göreceli olarak oldukça iyi, hatta kesinlikle iyi” olarak değerlendirilebilir.

Öte yandan, yeri gelmişken, Cumhuriyet döneminde ülkemizde yaşanmış olan askeri müdahalelerin (1960, 1971 ve 1980 müdahalesi) de genel bir değerlendirmesini yapmak gerekir. Çalışmanın önceki bölümlerinde bu müdahaleler bir süreç olarak ele alınmış olduğu için burada, bu müdahalelerin, nedensel açıdan genel bir değerlendirmesi yapılacak. Türkiye’de gözlemlenen askeri müdahaleler, nedenleri ve sonuçları bakımından bir çok ülkede yaşananlardan oldukça farklıdır. Yaşanan her üç olayda da ordu, ülkenin toplumsal ve siyasi hayatında ciddi boyutlu sorunlar ortaya çıktığında; ekonomik kalkınmada ve gelir dağılımında, sosyal adalette ve kitlelerin eğitiminde demokratik hayatı tehdit eder nitelikte büyük sorunlar baş gösterdiğinde; ve siyasi elitler de bu sorunlara etkin ve kalıcı çözümler üretmede yetersiz kaldıklarında siyasete müdahale etmiştir. Türkiye’de yaşanan askeri darbelerin bir başka önemli ortak nedeni de, toplum hayatını tehdit edici boyutlarda artan şiddet ve terör eylemleridir.

Dodd’un³⁸ da vurguladığı gibi, “... (Türk ordusu) askeri müdahalede bulunduğu için eleştirilemez. Askerler, ülkede hızla tırmanan şiddet ve terör eylemlerinin önüne geçmek ve bunlarla etkin bir şekilde mücadele edebilmek için, ülke siyasi hayatında önemli yer tutan siyasi partilere defalarca koalisyon hükümeti kurmaları çağrısında bulunmuştur. ... Bütün bunların sonucunda (bütün toplum gibi) askerlerde, politikacıların, bu duruma çözüm getirecek etkin bir şeyler yapamayacakları, daha da kötüsü yapmayacakları kanaati ortaya çıkmışsa, ülke yönetimine el koydukları için askerleri suçla-

³⁶ Perlmutter, 1981: 253.

³⁷ Robinson 1960: 22-23.

³⁸ Dodd1983: 29.

mamak gerekir.” Atatürkçü vatansever elitlerin en güçlü kolları olan askerler, sadece yapılması gerekeni yapmışlardır.

Türkiye’de yaşanan her üç darbeye de (1960, 1971 ve 1980) askerler, “Roma Diktatörlüğü” şeklinde nitelendirilebilen bir yapılanma içine girmişlerdir: Hedeflenen, belirli ölçülerde de olsa işleyen liberal demokratik bir sistemi hayata geçirip, kısa süre içinde ülke yönetimini yeniden sivilere bırakmak olmuştur³⁹. Bütün bunlardan hareketle Perlmutter Türk ordusunu, “hakem (yansız aracı) ordu (arbitrator army)” olarak nitelendirir (Perlmutter, 1981: 25-28).

9. 28 ŞUBAT SÜRECİ'NE İLİŞKİN GENEL BİR DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bütün bu yaşananlar gücün, öteki güçlerce karşı dengelemede tutulmasının, demokratik rejimler açısından ne denli hayati bir önem taşıdığı gerçeğini, bir kez daha olanca açıklığıyla ortaya koymuştur. Kontrolsüz ve belli bir merkezde toplanmış güç, otoriter ve baskıcı rejimlerin doğmasına zemin hazırlar. Bu durumun, bir sonraki aşamada getireceği sonuç ise ileri derecede siyasi kirlilik ve seçime dayalı diktatörlüktür. Öte yandan gücün aşırı derecede ve çok sayıda gruba dağılmış olduğu durumlar da, demokratik sistem açısından ciddi sorunlara neden olabilir. Böylesi durumlarda, elitlerin iş birliği yapma olanakları zayıflayacağı için, karar alma sürecinde ciddi tikanıklar ortaya çıkabilir.

Oysa toplumun ciddi sosyo-ekonomik sorunlar yaşadığı ya da acil ve alınması zorunlu sosyo-politik kararların olduğu durumlarda, elitlerin iş birliği ve güç birliği yapmaları büyük önem taşır. Türkiye’de 1990’lı yılların ikinci yarısında yaşanan ve Türk siyasi tarihi açısından son derece önemli olan bazı olaylar, bu duruma oldukça açıklık getirir:

Bilindiği gibi Türkiye, 1995 genel seçimlerinden, siyasi gücün çok sayıda siyasi parti arasında yayılmış olmasıyla çıktı. Seçime katılan siyasi partilerden beş tanesi, % 10'luk genel oy barajını aşarak mecliste grup kuracak gücü elde etti. Mecliste temsil edilen altıncı parti de, genelde oldukça düşük olan oy oranına rağmen, Anavatan Partisi ile yaptığı seçim ortaklığı sayesinde meclise girmeyi başaran Büyük Birlik Partisi oldu. Bu partiler arasında ANAP, DYP, DSP ve CHP'nin yanı sıra, daha sonra demokrasi karşıtı ve şeriat yanlısı eylemlerin odağı olduğu gerekçesiyle kapatılan radikal İslamcı Refah Partisi de vardı. Siyasi güçteki bu aşırı dağınıklık, takip eden dönemde, parlamento çatısı altında karar alma ve yasama sürecinde

³⁹ Dodd, 1983: 23.

ciddi tıkanmalara neden olmanın yanı sıra daha birçok ciddi toplumsal ve siyasi sorunları da beraberinde getirecekti.

Bu aşırı dağılımı fırsat bilen Fundamentalist İslamcılar, yürütme erkini ele geçirmek için sistematik bir çaba içine girdiler. Bu çabalarının sonucunda da hükümeti ele geçirmeyi başardılar. Ardından da muhalefet ve öteki elit grupları üzerinde yoğun bir baskı uygulamaya başladılar. Bütün bu uğraşlarda nihai amaç, yıllardır içlerinde besleyip büyüttükleri mevcut demokratik rejimi, şeriat temeline dayalı dini bir rejimle değiştirme arzusunun hayata geçirebilmektir.

Fundamentalist İslamcılarının bütün bu çabaları, karşıt tepkileri de beraberinde getirdi. Türk toplumsal tarihinde eşine az rastlanır bir demokratik ve sivil toplum hareketi ortaya çıktı. Demokratik, laik rejime sahip çıkma temelindeki bu bilinçlenme çığ gibi büyüyüp elitleri, alt elitleri ve belli ölçülerde halkı da kapsayarak, toplumun tamamını sardı. Demokratik güçler (sivil toplum örgütleri, iş ve işveren örgütleri, medya, bilim dünyası, muhalefetteki siyasi partiler, askeriye, ... gibi), laik-demokratik rejimi, totaliter güçlere karşı koruma yolunda yoğun bir iş ve güç birliği içine girdiler. Sonuçta da, ulusal güvenlik politikalarını belirlemede en etkin kurumlardan biri olan Milli Güvenlik Konseyi, hükümeti demokrasi ve laiklik karşıtı faaliyetlere bir son verip, anayasa ve yasalara uymaya ve bunları uygulamaya davet eden bir bildiri yayımlamak zorunda kaldı.

İşte belli bir kesimin diline pelesenk ettiği, sövgüler düzmek için fırsatlar kolladığı "28 Şubat Süreci"nin özünde, aslında bütün bu gerçeklikler yatar⁴⁰. Demokrasi ve laiklik karşıtı güçlerin 28 Şubat Süreci'ne ve bu sürecin baş mimarı olarak gördükleri orduya, büyük bir düşmanlık ve kin beslemelerini aslında pek yadırgamamak gerekir.

Yakın tarihimizde yaşanmış bu örnek de açıkça gösteriyor ki; güçler ayrılığı, daha açık bir anlatımla gücün farklı elit grupları arasında dağılımı olması ve bu güçlerin göreceli de olsa bağımsızlığı, demokratik sistemin varlığının korunması ve demokrasinin sağlıklı bir şekilde gelişebilmesi açısından hayati bir önem taşımaktadır. Çünkü, Schumpeter'in de vurguladığı gibi, seçmenler ya da halk, seçilmiş politikacıların gücünü ve edimlerini doğrudan kontrol edebilecek araçlara ve güce sahip değildir. Bu seçilmiş politikacılar ancak, güçlü ve bağımsız elitler tarafından kontrol edilip dengele tutulabilir.

Bu örneğin açıkça gösterdiği bir başka gerçeklik de, elitlerin birlik ve beraberliğinin dengeli bir şekilde ve zamanında ortaya çıkmasının, demokrasi açısından taşıdığı önemdir. Burada, Aron'un "*elitlerin iş birliği özgürlük getirirken, aşırı dağılım ise devletin sonunu getirebilir*" anlamına

⁴⁰ Arslan, 2001: 71-80.

gelen vurgulamasını hatırlamadan geçmek hiç olur mu? Yine hatırlanması gereken bir başka gerçeklik de, elitlerin göreceli bağımsızlığı ile elitlerin dayanışmasının birbirleriyle ve demokrasiyle çelişmediği realitesidir. Çünkü, yalnızca bağımsız bireyler ya da gruplar ortak duygu, düşünce ve hedefler doğrultusunda dayanışma içine girebilirler. Sözün özü ne elit işbirliği olmadan, ne de elitlerin bağımsızlığı olmadan demokrasiden söz etmek mümkün değildir.

Özet

Bu çalışmanın temel amacı, günümüz Türk toplumunun yaşamakta olduğu toplumsal değişim ve modernleşme sürecinin, toplumsal ve tarihsel kökenlerini incelemektir. Bunu yaparken, Türk Ordusu'nun bu süreç içinde oynadığı roller de, sosyolojik açıdan irdelenmiştir. Bu amaç gerçekleştirilirken, tarihsel bir bakış açısından hareket edilmiştir: Öncelikli olarak, Türk modernleşmesinin temellerinin atıldığı, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerine kısaca bir göz atıldı. Sonra da bu belli bir sistemden yoksun çabaların, gerçek bir dönüşüm sürecine dönüştüğü Cumhuriyet dönemine yer verildi. Cumhuriyet dönemi incelenirken de, önce Türk Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet'in kuruluş yılları üzerinde duruldu. Ardında da, Çok partili dönem Türk siyasi hayatı ana hatları ile ele alındı.

Ordu, Türk toplumunun en köklü, en güçlü ve en önemli kurumlarından bir tanesidir. Bunun da ötesinde ordu, Türk toplumunun modernleşme sürecinde merkezi kurum olma niteliğine sahiptir. Türkiye'de toplumsal ve siyasal anlamda modernleşmenin kökleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun sonlarına kadar uzanmakla birlikte, sistematik ve bütünsel anlamda gerçek bir modernleşme süreci, Atatürk Devrimleri ile başlamıştır. Türkiye'de modernleşme sürecine yön ve şekil veren elitlerin, ordu kurumundan çıkmış olmasının altında yatan nedenleri de bu tarihsel etkenlerin yanı sıra, çağdaş değerlerin Türk toplumuna ilk kez genç subaylar ve askeri okul öğrencileri arasında yaygınlaşmaya başlamış olduğu gerçeğinde aramak gerekir.

Anahtar Sözcükler: Atatürk, Atatürk Devrimleri, Modernleşme, Türk Modernleşmesi, Türk Ordusu.

Abstract

The major objective of this study is to analyse the roots of Turkish modernisation. In relation to this, the roles of the Turkish army in this process are examined. To achieve the aim, historical perspectives are used.

The modernisation process in Turkey began in the Ottoman Empire. Nevertheless, this process reached its real and certain meaning with the Atatürk reforms. The face of Turkey was turned completely to the west by Ata-

türk. Turkish modernisation was shaped by the Kemalist Revolution. Atatürk defined the form and the way which should be followed by the Turkish people to become a more civilised and westernised society.

The central institution in the process of Turkish modernisation was the army. After the abolition of the Janissary in 1826, the military became one of the most Westernised elements in the Empire. Liberal ideas first spread among the military officers and military colleges became the centre of secret political organisations in the mid-nineteenth century. Turkish military élites have always had the aim of representing the new values, behaviour patterns and life styles since the late Ottoman era.

Key Words: Atatürk, Turkish Revolution, Modernisation, Turkish Modernisation, Turkish.

Kaynakça

- AHMAD, F. (1993), *The Making of Modern Turkey*, London: Routledge.
- ARSLAN, A. (2003), "28 Şubat Süreci Demokratik bir Savunma Refleksidir", 28 Mayıs 2003. www.haberaliz.com.
- ARSLAN, A. (2001), *Elit Sosyolojisi*, Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü (Yayına hazır kitap).
- ARSLAN, A. (1999), *Who Rules Turkey: The Turkish Power Elite and the Roles, Functions and Social Backgrounds of Turkish Elites*, Guildford: University of Surrey, Department of Sociology (PhD Thesis).
- CİNDEMİR, Kasım, *Hürriyet Gazetesi*, 5 Temmuz 1999
- DUNN, J. (1972), *Modern Revolutions*, Cambridge: Cambridge UP.
- DUVERGER, M. (1964), *Political Parties: Their Organisation and Activity in the Modern State*, London: Methuen & Co. Ltd.
- FREY, W.F. (1965), *The Turkish Political Elite*, Massachusetts: MIT Press.
- GÜVENÇ, B. & et all. (1991), *Türk-İslam Sentezi (Turkish-Islamic Synthesis)*, İstanbul: Sarmal Yay.
- HUNTINGTON, S. P. (1968), *Political Order in Changing Societies*, New Haven: Yale UP.
- JANOWITZ, M. (1971), *The Military in the Political Development of New Nations*, Chicago: The University of Chicago Press.
- JARY, D. & Jary, J. (1991), *Dictionary of Sociology*, Glasgow: Harper Collins.
- KARPAT, H.K. (1973), *Social Change and Politics in Turkey: A Structural-Historical Analysis*, Leiden: E.J. Brill.
- KIRÇAK, Ç. (1993), *Türkiye'de Gericilik 1950-1990 (The Islamic Fanaticism in Turkey)*, Ankara: İmge.
- LEWIS, B. (1961), *The Emergence of Modern Turkey*, London: Oxford UP.

- LERNER, D. & ROBINSON, R. D. (1960), "Swords and Ploughshares: The Turkish Army as a Modernising Force", *World Politics*, October 1960, pp.: 19-44.
- ONULDURAN, E. (1974), *Political Development and Political Parties in Turkey*, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- ÖZTURK, M (1993), *Ordu ve Politika (Army and Politics)*, Ankara: Gündoğan Yayınları.
- RUSTOW, D. (1959), "The Army and Founding of the Turkish Republic", *World Politics*, July 1959, pp.: 513-552.
- ŞEN, S. (1996), *Silahlı Kuvvetler ve Modernizm*, İstanbul: Sarmal Yayınları.
- TEZİÇ, E. (1976), *Siyasi Partiler (The Political Parties)*, İstanbul: Gerçek.
- TURHAN, M. (1991), *Siyasal Elitler (The Political Elites)*, Ankara: Gündoğan.